

Історія / Історія держави: інформаційний вимір

Колеватов О.О.

*доцент, к.і.н., доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Чернігівського національного технологічного університету*

Україна, м. Чернігів

Реорганізація Слобідсько-Українських військових поселень

у першій третині ХІХ ст.

Історія військових поселень в Росії – одна з утаємничених, спірних та недостатньо вивчених сторінок політичного та соціально-економічного розвитку країни першої половини ХІХ ст. Найчастіше її доводили до смерті імператора Олександра І. Подальша історія військових поселень, оскільки вони були значною мірою реформовані, лежала ніби поза контекстом проблеми і тому історики не приділяли їй багато уваги.

Після смерті імператора Олександра І у листопаді 1825 р. ліберально налаштована частина російського суспільства сподівалась, що новий імператор Микола І, ознайомившись зі станом справ у військових поселеннях, скасує їх. Загальновідомим є факт негативного ставлення великого князя Миколи Павловича до військових поселень та до їх фундатора графа О.А.Аракчеєва. Однак уряд Миколи І не пішов шляхом ліквідації поселень, а обрав інший, реформаційний, метод вирішення проблеми, який мав стабілізувати становище у поселених округах, підвищити їхню ефективність та повністю вирішити завдання, які були поставлені перед військовопоселеною системою.

Вже 1826 р. почалась реорганізація поселеної системи, дещо була перетворена її структура, розширились масштаби округів, змінювалось правове становище військових поселенців. Уряд Миколи І шляхом проведення ряду окремих заходів також здійснив скорочення витрат на влаштування та утримання поселених військ. Це було пов'язане з тим, що у липні 1826 р. імператору Миколі І була подана записка міністра фінансів Є.Ф.Канкріна, в якій вказувалось, що з 1817 по 1826 рр. загальні державні витрати на облаштування військових поселень вже склали 85.163.762 руб. [1, арк. 28-31].

5 травня 1827 р. було підписано «Положение о военном поселении регулярной кавалерии», яке значною мірою змінювало положення військових поселенців-хазяїв і структуру самих поселень кавалерії. По суті, це була

своєрідна реформа військових поселень, які вступали у нову фазу свого розвитку. Основні положення цієї реформи можна звести до таких моментів. Військові поселенці-хазяї і їхні помічники звільнялись від стройової служби і не отримували зброї та обмундирування. Звільняючи поселенців-хазяїв від стройової служби, ініціатори реформи гадали, що у поселенців звільниться значна кількість часу для сільськогосподарських робіт і це підніме економічну ефективність господарства. Також наявність власного одягу і відміна зброї для військових поселенців-хазяїв та їхніх помічників, повернення у родини кантоністів (до цього вони з 12 до 17 років знаходились у складі учбових дивізіонів), відміна обмундирування кантоністам давали велику щорічну економію. Крім того, військові поселенці-хазяї і їхні помічники повинні були утримувати вже не двох, а одного постояльця з діючих ескадронів.

За новим «Положением...» до округу поселення важкої кавалерії мало входити 8000 душ чоловічої статі та не менше 85 тис. дес. землі, легкої кавалерії – до 7000 душ і не менше 70 тис. дес. землі. Збільшити поземельний склад округів можна було тільки за рахунок переведення до військових поселень значної кількості державних селян із землями. 1828 р. було призначено передати до складу округів кавалерії 31.545 державних селян.

В округах кавалерії приєднані державні землі часто розташовувалися черезсмужно з приватними володіннями, що перешкоджало формуванню поземельного складу на нових засадах. Довелось шукати інші шляхи, які б не були пов'язані з масштабним придбанням державою поміщицьких земель. Тому 9 червня 1828 р. в м. Чугуєві був створений спеціальний комітет, який намагався розробити заходи для того, щоб привести округи військових поселень 2-ї уланської та 2-ї кірасирської дивізій у відповідність до «Положення...» [2, арк. 149].

У цілому за рахунок перетворень, проведених у 1827-1830 рр., населення округів Слобідсько-Українських військових поселень збільшилось на 48,7 %, тобто з 125.466 до 186.534 чоловік. Але збільшення кількості населення в поселених округах за цей період відбувалося нерівномірно. Так, якщо в 1827-1828 рр. кількість населення Слобідсько-Українських військових поселень

збільшилась на 3656 чол. (2,9 %), а в 1829-1830 рр. відбулося навіть деяке зменшення чисельності населення на 2487 чол. (1,3 %), то в 1828-1829 рр. населення поселених округів збільшилося на 59.899 чол. (46,4 %). Це значне збільшення кількості населення, на наш погляд, відбулося головним чином тому, що наново були створені поселені округи Серпухівського уланського та Псковського кірасирського полків, до складу яких були переведені мешканці державних селищ і хуторів Зміївського, Ізюмського, Куп'янського та Старобільського повітів Слобідсько-Української губернії. В 1827-1830 рр. поземельний склад Слобідсько-Українських військових поселень збільшився з 398.499 до 637.154 дес. землі, тобто на 62,5 %.

При проведенні цих заходів командування округами намагалось звести переселення з місця на місце до мінімуму заради того, щоб зберегти економічний потенціал поселенських господарств. Розширюючи округи кавалерійських полків за рахунок приєднання нових селищ, уряд і керівництво поселень, з одного боку, приводило їх у відповідність з новим влаштуванням, а з іншого – створювало резерви земельних фондів і господарств.

1829 р. 2-а уланська і 2-а кірасирська дивізії, які до цього складали загін військових поселень в Слобідсько-Українській губернії, були зведені у 2-й резервний поселений кавалерійський корпус. Командир поселеного корпусу мав ряд специфічних обов'язків. Він наглядав за станом господарської частини у поселеному корпусі та затверджував контракти на поставку матеріалів для будівництва на суму до 15 тис. руб. Щорічно він також мав проводити інспекторські огляди поселених округів та повідомляти до штабу окремого Корпусу військових поселень про стан справ у Слобідсько-Українських військових поселеннях. Під час виступу поселеного корпусу в похід корпусний командир разом з діючими ескадронами входив до складу діючої армії і залишав командування округами спеціально призначеному генералу.

1832 р. після проведення перетворень і обмежування земель територія округів Слобідсько-Українських військових поселень складала 739.566 дес. землі (2-ї уланської дивізії – 281.973 дес. і 2-ї кірасирської – 457.593 дес.) [3, арк. 39-41]. Найбільшу територію серед поселених округів 2-ї уланської дивізії

займав Серпухівський (25,8 %), а найменшу – Білгородський (23,4 %). Чугуївський та Борисоглібський поселені округи займали майже однакову територію – 25,4 % кожен. Серед поселених округів 2-ї кірасирської дивізії найбільшу площу займав Псковський округ (28,8 %), а найменшу – Катеринославський (21,4 %). Глухівський та Астраханський поселені округи займали 25,3 % і 24,5 % території відповідно.

За своїми масштабами Слобідсько-Українські військові поселення займали третє місце, після Херсонських (1.241.624 дес.) і Новгородських (1.070.700 дес.) військових поселень. Чисельність населення Слобідсько-Українських військових поселень 1832 р. становила 193.925 чоловік (2-ї уланської дивізії – 85.138 чол. і 2-ї кірасирської – 108.787 чол.) [4, арк. 207-209].

Аналізуючи історію Слобідсько-Українських військових поселень треба відзначити, що вони не припинили своє існування після реорганізації військовопоселеної системи на початку 1830-х рр. За мешканцями поселених округів збереглась назва військових поселенців, але, починаючи з 1834 р., вони мали відбувати рекрутську повинність на загальних підставах. На підставі указу від 8 серпня 1836 р. Слобідсько-Українські військові поселення у Харківській (до 1835 р. Слобідсько-Українській) губернії почали називатися Українськими [5, арк. 15]. Поселені округи функціонували ще протягом 25 років, і лише наприкінці 50-х рр. XIX ст. вони були скасовані імператором Олександром II.

Література

1. Російський державний військово-історичний архів. – Ф. ВУА (Військово-учений архів). – Спр. 17028. – 541 арк.
2. Там само. – Ф. 405 (Департамент військових поселень) – Оп. 2. – Спр. 537. – 226 арк.
3. Там само. – Спр. 3643. – 90 арк.
4. Там само. – Спр. 6970. – 330 арк.
5. Там само. – Оп. 10. – Спр. 54. – 253 арк.

Бланк відомостей про автора:

Колєватов Олексій Олександрович

Чернігівський національний технологічний університет

Доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін, кандидат історичних наук, доцент

Тема доповіді – Реорганізація Слобідсько-Українських військових поселень у першій третині ХІХ ст.

Назва секції та підсекції – Історія / Історія держави: інформаційний вимір

Домашня адреса – 14030 м. Чернігів, вул. Одинцова, буд. 9а, кв. 207

Тел. 097-401-95-17; ***e-mail*** – aleksk79@ukr.net

Планую заочну участь